

ubiquitous (p. 53). It is evident from their mere wording that, in such a social context, it would be outlandish for most voters – and, in particular, untrained, uninterested voters – not to err in the same way systematically. Analyzing Brexit and Trump’s election, they identify the deleterious effect of closed online communities, epistemic bubbles, and personalized newsfeeds in restricting information flow (p. 355). Knowing that most voters now acquire the bulk of their news from the Internet, it would be overly optimistic to conclude that algorithmic filtering, which exposes voters only to what they like to see, would not violate the Independence Assumption. If their beaming trust in democracy appears unwarranted, so does their distrust in experts, who seem not to benefit from the same aids – deliberation and superior competence – that do good to democratic representatives and smaller legislative committees. Although Goodin and Spiekermann advance a rigorous and considered argument, and although this book is perhaps the most comprehensive epistemological inquiry into CJT, a convincing epistemic defense of democracy would have to address its chance of surviving in the real world.

HANA SAMARŽIJA
hana.samarzija@gmail.com
doi: 10.26362/20200207

Filip Grgić i Davor Pećnjak (ur.), *Free Will & Action: Historical and Contemporary Perspectives* (Cham: Springer, 2018), 154 str.

Djeluju li ljudi slobodno? Koji uvjeti trebaju biti zadovoljeni da bismo rekli da je djelatnik moralno odgovoran za svoje čine? Možemo li biti slobodni ako je svijet u kojem živimo i djelujemo uređen prema determinističkim zakonima? Ova i slična pitanja stoje u središtu jednog od najdugovječnijih i najsloženijih problema u filozofiji. To je problem slobode volje. Ukupno deset radova objavljenih u zborniku *Free Will & Action: Historical and Contemporary Perspectives*, koji su uredili Filip Grgić i Davor Pećnjak, teže otvoriti nove perspektive za rješavanje ovog problema. Zbornik je objavljen kao šesti nastavak Springerova niza “Historical-Analytical Studies on Nature, Mind and Action” u kojemu se

izdaju kritičke studije o prirodi uma, djelovanja i povezanih filozofskih pojmova. Također valja napomenuti da su gotovo svi radovi objavljeni u zborniku, osim radova Filipa Grgića i Borisa Kožnjaka, bili predstavljeni na konferenciji *Agency, Causality, and Free Will* koja se održala od 25. do 28. siječnja 2016. godine u Zagrebu u organizaciji Instituta za filozofiju.

Zbornik ima tri tematska dijela. U prvom dijelu možemo pronaći radove koji su prvenstveno fokusirani na problem djelatništva (*the problem of agency*) i razumijevanje intencionalnog djelovanja. Radovi u drugom dijelu usko su vezani uz pojam slobode volje i moralne odgovornosti. Posljednji dio zbornika rezerviran je za radove povijesno-filozofskog i sociološkog karaktera. Kako sami urednici ističu u uvodu, ovakva podjela nije slučajna jer sloboda volje nije jedinstven problem već skup objedinjenih problema koji zahtijevaju različite pristupe i uvide iz zasebnih filozofskih disciplina.

Prvi dio zbornika započinje radom Ulrike Mürbe pod naslovom "Practical knowledge, formal causation and difference-making in acting intentionally". Profesorica sa Sveučilišta u Potsdamu brani tvrdnju G. E. M. Anscombe da je praktično znanje formalni uzrok onoga što razumijeva i objašnjava. Dva su središnja pitanja na koje Mürbe nastoji odgovoriti. Prvo, na koji način možemo razumjeti tvrdnju da je praktično znanje formalni uzrok nečega i što znači ideja da formalni uzrok nešto objašnjava i razumijeva? Drugo – i mnogo bitnije u kontekstu problema djelatništva – kako ideja praktičnog znanja kao formalnog uzroka može poslužiti kao odgovor na problem intencionalnog djelovanja? I Ljudevit Hanžek se fokusira na pitanje intencionalnog djelovanja. On brani ideju pripisivanja "širokog" sadržaja (*wide-content ascription*), tj. tezu da objašnjenje mentalnog sadržaja djelatnika – i posljedično obrazloženje djelatnikova intencionalnog čina – mora barem djelomično biti utemeljeno na odnosu mentalnog sadržaja djelatnika i okoline u kojoj se on ili ona nalazi. Hanžek ne samo da brani ovu tezu, već i detaljno elaborira zbog čega je ovaj oblik objašnjenja eksplanatorno nadmoćniji u odnosu na fizikalističko objašnjenje i na verziju objašnjenja koja uzima u obzir samo "uzak" sadržaj (*narrow-content ascription*).

Drugi dio zbornika otvara rad "Free deliberation" Davora Pećnjaka u kojemu se brani teistička verzija libertarijanizma. Kako Pećnjak precizno argumentira, ova verzija libertarijanizma počiva na dvije ključne teze. Prvo, determinizam – pretpostavimo li da je istinit – isključuje mogućnost deliberacije i djelatnik ne može slobodno odlučivati u deterministički uređenom svijetu. Drugo, Pećnjak tvrdi da ljudi posjeduju nešto što Carl Ginet naziva "actish" osjećaj. Točnije, radi se o ideji da u

slučajevima kada činimo nešto, npr. donosimo svjesnu odluku, imamo fenomenalni osjećaj aktivnosti koji nam nedostaje u slučajevima kada smo samo pasivni promatrači impresija koje nam se nameću. Dalje, Pećnjak tvrdi, ako pretpostavimo da uistinu imamo “actish” osjećaj i ako pretpostavimo da Bog kao moralno superiorno biće ne bi stvorio čovjeka s takvom iluzijom, onda imamo razloga vjerovati da posjedujemo slobodu odlučivanja. Kao i Pećnjak, John Lemos raspravlja o libertarijanizmu. No, dok Pećnjak zagovara stanoviti oblik teističkog libertarijanizma, Lemos raspravlja o tzv. događajno-uzročnom libertarijanizmu – ideji da su slobodni čini indeterministički uzrokovani određenim mentalnim događajima u djelatniku (na primjer, vjerovanjima i željama koje djelatnik posjeduje). Lemos uspoređuje dvije dominantne inačice ove teorije, onu Marka Balaguera i onu Roberta Kanea, zaključujući da je verzija koju iznosi i brani Kane plauzibilnija.

Ono što obilježava sljedeća dva rada jest odmak od libertarijaniističkog shvaćanja slobode. Preciznije, radi se o svojevrsnim kritikama robusnog metafizičkog utemeljenja slobode i moralne odgovornosti koje leži u pozadini libertarijanizma. Tako Adam Graves u radu “Narration and the normative theory of freedom” tvrdi da bismo slobodu volje trebali analizirati kroz (i) normativna pitanja o uvjetima potrebnim za pripisivanje odgovornosti pojedincu i (ii) narativnu konfiguraciju našeg djelovanja. Odgovor na (i) Graves vidi u pozivanju na ideju “reaktivnih stavova” (*reactive attitudes*) koju je popularizirao P. F. Strawson, dok (ii) pretpostavlja detaljno poznavanje konteksta unutar kojeg ljudi čine određenu radnju i poznavanje razloga radi kojih ljudi djeluju. Brain Garvey u radu “The situationist challenge to free will” analizira tzv. situacijsku literaturu koja sugerira da naše djelovanje u velikom broju slučajeva više ovisi o situacijskim čimbenicima oko nas, a ne toliko o stabilnim karakternim dispozicijama kao što se to često predmnijeva. Ova literatura, Garvey ispravno zaključuje, ima dvije iznimno važne posljedice za suvremenu raspravu o slobodi volje. Prvo, velik broj utjecajnih teorija jednostavno pretpostavlja da postoji jasna kauzalna veza između stabilnih karakternih dispozicija ljudi i načina kako oni djeluju. Ova pretpostavka dolazi u pitanje upravo zbog toga što nam situacijska literatura pokazuje da ta veza možda i nije toliko bjelodana kako suvremene teorije drže da jest. Drugo, zbog toga što nam situacijska literatura pokazuje da okolinski faktori imaju snažan utjecaj na nas, Garvey tvrdi da mi imamo mnogo manje slobode nego što smatramo da imamo.

U radu “Psychopathy, identification and mental time travel” Luca Malatesti i Filip Čeč raspravlja o temi koja u zadnje vrijeme privlači

mnogo pozornosti u filozofskim krugovima. To je problem moralne odgovornosti psihopata. Prvi korak u njihovoj argumentaciji jest pretpostavka o teorijskom okviru za pripisivanje moralne odgovornosti. Radi se o kompatibilističkoj ideji Harryja Frankfurta prema kojoj se djelatnik smatra odgovornim jedino kada se (i) može identificirati s vlastitim željama višeg reda i (ii) ako postoji sklad između želja višeg i nižeg reda. Nakon ovoga, Malatesti i Čeč predstavljaju istraživanja koja pokazuju da psihopati imaju problema s rješavanjem zadataka koji zahtijevaju mentalno putovanje kroz vrijeme. Razlog za ovo jest njihova nemogućnost da naprave odmak od motivacijskog stanja u kojem se u danom trenutku mogu naći. Stoga, autori tvrde, postoje empirijski razlozi za vjerovanje da psihopati nisu u mogućnosti imati sklad između želja višeg i nižeg reda, tj. da postoji razlog zašto se psihopati ne mogu identificirati sa željama višeg reda. Iako ovakva istraživanja sugeriraju da bi odgovornost psihopata trebala biti umanjena, autori ipak ostaju suzdržani u pogledu davanja konačnog suda o potencijalnoj odgovornosti psihopata.

Treći dio zbornika otvara rad Filipa Grgića pod naslovom "Aristotle on deliberation and contingency". Kao što se već iz naslova može zaključiti, Grgić raspravlja o Aristotelovom modelu deliberacije. Točnije, pokazuje se na koji način se Aristotelova koncepcija razlikuje od inačica koje možemo pronaći u suvremenim raspravama. Kako Grgić detaljno elaborira, Aristotelov model deliberacije ne zahtijeva da djelatnik mora posjedovati vjerovanje o mogućnostima drugačijeg djelovanja. Učiniti drugačije u Aristotelovoj teoriji – prema Grgićevu tumačenju – implicira samo da postoji mogućnost da prije nego što određeni djelatnik izvrši radnju, neka druga želja može postati motivacijski odlučujuća. Rad Hassea Hämäläinena također nastavlja u povijesno-filozofskom tonu. U njemu autor raspravlja o poimanju volje kod baruna Heinricha Dietricha von Holbacha. Kako to Hämäläinen vidi, von Holbachovo poimanje volje – usprkos njegovoj kritici religije – usko je vezano uz teološko, tj. skolastičko, poimanje. Autor također potanko pojašnjava Aristotelov odnosno skolastički utjecaj na von Holbachove ideje. Posljednji rad u zborniku je osvježavajući i iznimno dopadljiv tekst Borisa Kožnjaka pod naslovom "The earliest missionaries of 'quantum free will': a socio-historical analysis", u kojem autor pristupa problemu slobode volje iz sociološko-povijesne perspektive. Kožnjak analizira pretpostavku da je vjerovanje u slobodu povezano s religioznim i političkim svjetonazorom osobe. Koristeći se spisima ranih zastupnika kvantne teorije – prvenstveno Arthura Eddingtona i Arthura Comptona – Kožnjak nudi svojevrsni "case study" kojim pokazuje da u Eddingtonovu i Comptonovu slučaju

uistinu možemo reći da postoji značajna korelacija između njihova vjerovanja u libertarijanističko poimanje slobode i njihova religioznog i konzervativnog svjetonazora.

Zbog specifičnosti i kompleksnosti problematike kojom se bavi, držim da će zbornik *Free Will & Action: Historical and Contemporary Perspectives* biti od veće koristi čitateljima koji su već barem djelomično upoznati s raspravama u koje se pojedini autori upuštaju. No, zahvaljujući jasnoći i preciznosti većine radova, siguran sam da će on biti od koristi i ambicioznijim čitateljima koji nisu toliko upućeni u relevantnu literaturu. Vrijednost zbornika leži i u tome što su urednici pronašli način kako da mu osiguraju originalan pečat usprkos iznimno velikom broju slične literature koja danas postoji. Prvenstveni razlog za to, kako smatram, nastojanje je urednika oko jednog šireg pristupa problemu slobode volje koji teži integraciji uvida iz filozofije djelovanja, metafizike, filozofije uma i povijesti filozofije. Ovakav pristup ne samo da osigurava bolje razumijevanje suvremene rasprave o slobodi volje, već i otvara neke obećavajuće mogućnosti za rješavanje problema koji i filozofe i laike intrigira već stoljećima.

ANDREJ TOMIĆ
andrejtomice6@gmail.com
doi: 10.26362/20200208

Aristotel, *Druga Analitika*, prijevod, uvod i komentar sastavio Filip Grgić (Matica hrvatska, Zagreb 2020), 319 str.

Komentiranje Aristotelovih spisa u kasnoj antici postaje filozofski žanr s kanonski zadanim zadaćama. Svaki je komentator – odgovorima na neka tipična pitanja o naslovu, položaju spisa u korpusu, njegovoj korisnosti, temama, strukturi i autentičnosti – potkrjepljivao svoj autoritet u odnosu na prethodne komentatore. S obzirom na činjenicu da se komentiranje Aristotelovih spisa očuvalo i do naših dana, postavlja se pitanje kako danas pisati filozofijski komentar. Što bi suvremeni komentator trebao svojim komentarom učiniti, odnosno ponuditi čitatelju? Je li potrebna dulja egzegeza Aristotelovih misli s obilnim osvrtom na interpretacije